

Nikolay Aretov

(Bulgaria, Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

The Young Writer S. S. Bobchev: Endeavors in Fiction

Abstract: This paper aims to present some works of the young S. S. Bobchev (1853–1940) published in the 1870s. At that time, he was only a student at the Military Medical School in Istanbul but was already an active translator and author of various texts – travelogues, feuilletons, short stories, verses, etc. – which were published in different periodicals. Later he graduated law at the Moscow University and became a prominent lawyer, professor, and politician but never published poetry or fiction again. His early endeavors in literature are neglected by later scholars; nevertheless, they followed the trends of their time and deserve to be analyzed in the context of the works of canonic writers, such as L. Karavelov and P. R. Slaveykov. The article focuses on his long short story *Pop Sheytan* (*Пон Шейтан*).

Keywords: S. S. Bobchev, literature, periodicals

Николай Аретов

(България, Институт за литература, Българска академия на науките)

Младият литератор С. С. Бобчев. Прозаични опити

Стефан С. Бобчев (1853-1940) е сред от най-плодовитите и разностранни личности, изявили се на българското книжовно поле. Историята го е запомнила преди всичко като общественик, публицист, политически деец и виден юрист и е оставила на втори план литературната му дейност. А Ст. Бобчев е ерудиран, спокоен и обективен критик, който лекомислено бива подценяван, когато е сравняван с именитите му съвременници и опоненти – Н. Бончев, Л. Каравелов, Хр. Ботев. Бобчев е автор на заслужаващи внимание пътеписи и мемоари. Той е и един от най-интересните преводачи от 70-те години на XIX в. и един от сръчните стихотворци на късното Възраждане. Не на последно място, той е и белетрист, който следва тенденциите на своето време, без да успее да се нареди до първенците.

Наред с обективните причини за подценяването на литературната му дейност, трябва да се признае, че Бобчев сам е спомагал за оформянето на подобно снизходително отношение към този дял от своето творчество. Книжовник, който едва ли бихме нарекли „скромнен“ (епитет, който с повече или по-малко основания доста често поставяме до имената на по-малките възрожденци), в годините на своята зрялост той самият поставя другаде акцентите на своите занимания, пък и на заслугите си. Всъщност още ненавършил двадесет години той бърза да формулира пристрастията си към позитивното, към познавателната литература:

„Въобще книжовните трудове могат да се разделят на два дяла – забавен и научнопоучителен. От първия дял книгите наистина намерват повече читатели. Знаете добре, че има окаяни хорица, които душа дават за блудкави романчета. Причината за това ви [е] известна. Но каква полза принасят тези фантастични творения на своите любители? Дали по-друга от тази, дето изпълнят фантазията им с по-чудновати мечтания и оставят следи от дим и пари. Романите, тези, разбирам,

които не са нито исторически, нито пък развиват поучителен въпрос, тези романи са убийствени за нашия народ, особено в днешното му положение“ – пише той до Българското печатарско дружество „Промисление“ на 24 октомври 1872 г. (Тилева 1985: 271/Tilleva 1985: 271)

В критическите си изяви от следващите години Бобчев вече няма да е толкова категоричен, ще посмекчи възгледите си, дори ще формулира по-различни тези.¹ А и ще опита перото си, ако не с роман, то с по-кратки белетристични творби.

Осемнадесетгодишният ученик във военномедицинското училище в Цариград Бобчев излиза на литературната сцена със статия в редактирания от Петко Славейков вестник „Македония“ – „Сегашний наш език“ (Македония, г. 5, бр. 9, 2 март 1871) и, веднага след това – с три статии в „Право“ – „Нашето немарение“ (Право, г. 6, 22 март 1871), „Тъзгодишний Великден“ (Право, г. 6, 5 април 1871) и „Българското позорище“ (Право, г. 6, 17 май 1871). Редакторът Иван Найденов го посреща с разтворени обятия и в писмо до Светослав Миларов от 14 ноември 1873 го препоръчва като „момък много благонадежден“. (Аретов 2019: 256/Aretov 2019: 256)

По време на ареста на Найденов през юли 1874 г. вестник „Напредък“, продължението на „Право“, продължава да излиза редовно, списван вероятно именно от С. С. Бобчев. След 17 дена Найденов е освободен, отново поема изданието и отговаря и на подмятането на в. „Век“, че „Напредък“ е списван от „един ученик“ (Напредък, г. 9, бр. 16, 11 ноември 1874). Постепенно между двамата възниква напрежение, то е свързано с новия вестник „Ден“, със свръхактивността на Бобчев, който сътрудничи и на други издания, а и с финансовите му претенции. И, не на последно място, – с подозираната или реална връзка с Любен Каравелов. Отново в писмо до Св. Миларов от 19 февруари 1875 г. Найденов го обрисова в не най-добра светлина:

Тука почна да са издава и друг бълг. вестник „Ден“ (...). Той са урежда засега от г. Бобчева и Славейкова. Първият от тия двоица писатели уж е в съгласие да бъде помощник в редакцията на нашия лист, зел е в последно време на себе си и редакцията на „Читалище“ от нова година насам, ще работи, казваше, в „Напредък“, обеща са тия дни да бъде сътрудник и на земеделческият лист „Ступан“, та захвана да урежда и „Ден“! Пристига до нейде за всички тия листове да понадрасква по нещо, а пак е ученик в медицинското училище.

(...) неговата политика е все за интерес, защото като искаше да са откажа от вас, или, което е все едно, да приема дружбата на Каравеловци, той искаше да почувствувам повечко нуждата му, та да му заплащам богато. (...) Тъй г. Бобчев, ако и да ма уверяваше, че той са гордеел с това, дето да го знае светът, че е един от сътрудниците на „Напредък“, в последно време ми предложи, че аз трябва да му плащам нещо повече и даже нещо въвн от силите на вестника, а когато му забележих, че и да приема да плащам едно такова количество, мене не ми изнася, както той зема участие в толкоз други редакции и следователно не му остава време за да напише нещо по-обемисто и по-свесно. Той ми отговори, че това никак не трябва да ма смущава, понеже той си гледа интереса и все ще пристигне да пише и за „Напредък“.

(...) Това само зная, че той (Бобчев) е много интересар и кади много тамян на Каравеловци. Ще ми са да вярвам, че едно време той е бил дописникът, а може и сега да е, на Каравеловци (...). И чудя са с подобни характери! (Аретов 2019: 323, 325/Aretov 2019: 323, 325)

¹ Повече за критическите идеи и преводите на Бобчев вж. Аретов (1999). В текста там са допуснати немалко досадни технически грешки.

Няколко месеца по-късно, на 5 август 1875, в друго писмо до Миларов, Найденов е още по-категоричен:

И наистина, аз и друг път ви загатнях за г-на Бобчева, но сега са напълно уверих, че той има за главна девиза „пари, пари и пак пари!“ (Аретов 2019: 333/Aretov 2019: 333)

По-късно напрежението между двамата спада, Найденов помага на Бобчев да замине за Русия; пътищата им се пресичат и десетилетия по-късно, а Бобчев на няколко пъти пише за покойния Найденов и публикува негов спомен.

* * *

В годината, в която започва сътрудничеството му в „Право“, излизат и първите две преводни книги на Бобчев – побългарената повест „Наводнение на Дунав“ (1871) по „Наводнение по Рейн“ от популярния у нас през Възраждането немски писател Кристофор Шмид и „Съкратена Османска история“ (1871), която, по думите му, е преведена от съчиненията на мадам Фюре (За Каролин Фюре вж. Александрова 2018/Alexandrova 2018), а „царуванията на първите султани... са допълнени с някои извлечения от историята на Хамера (Йозеф Хамер, 1774-1856). През следващата година, вероятно също от френски, Бобчев превежда и друга повест на Кр. Шмид – „Историята на Геновева“ (1872). Към книгата е прибавена и кратката нравоучителна повест „Величко и Иванчо“, вероятно също побългарена творба, позната и от варианта на Мина Пашов, публикуван в „Цариградски вестник“ през 1868 г.

Книгата „Пътуване около света“ (1873) също е превод, композиран от няколко източника и обогатен с допълнения от самия Бобчев. Приема се – по думите на В. Тилева, че книгата е заимствана от трима френски автори – Гийом Лежан, Жан-Анри Убичини и Синве (Тилева 1985: 130/Tileva 1985: 130).

Към текстовете на споменатите автори са прибавени и части, посветени на България. И докато „Съкратена Османска история“ става повод Бобчев да бъде обвиняван в кокетирание с правителството, то тук случаят е по-скоро обратен – след отпечатването ѝ книгата е цензурирана от властите, за което не без хумор преводачът разказва в спомена си „Защо турската полиция закла два листа от една моя книга преди 30 години. Из цариградските ми спомени“. (Българска сбирка, 2, 1905, № 1) Л. Каравелов в началото е саркастичен и подхвърля, че тъй като съставителят „не се е погрижил да ни каже името на този пътешественик, който имал щастието да пропътува около всичкия свят. Нека нашите глупави българи да мислят, че този пътешественик е сам г. Бобчев.“ (Независимост, 4, № 6, 24 ноември 1873) По-късно обаче строгият съдник смекчава позицията си (Независимост, 4, № 20, 2 март 1874).

Подобна просветителска насоченост има и „Ключът към науката“ (1874) от англичанина д-р Е. С. Брюер, чийто труд е преведен от френския превод на абат Муаньо. Книгата е посрещната отново подчертано добронамерено от съвременниците, многобройни са предварителните съобщения и отзиви в печата. На заслужен интерес се радва и Бобчевият превод на книгата „Животът на Франклина. Съчинение на М. Минье“ (1874) (Mignet, Francois-Auguste-Marie-Alexis, 1796-1884). По същото време в сп. „Читалище“ Бобчев публикува части от „История на човека или Антропология в ясни и лесноразбираеми сказки от прочутият фронец природофилософ А. дьо Катърфаж“ (Читалище, 4, 1874, № 6, 7, 15, 19, 22, 24; 5, 1875, № 8-12). Жан-Луи Арман дьо Катърфаж (Jean Louis Armand de Quatrefages de Bršau, 1910-1892) наистина е известен учен, про-

фесор и академик, един от авторите, които се противопоставят на Дарвиновата еволюционна теория.

* * *

Предосвобожденската публицистика на Бобчев е разглеждана в контекста на историята на журналистиката, като литературните му опити по същото време и в същите издания обикновено са игнорирани (вж. напр. Първанов 2014/Parvanov 2014). В авторските публикации на Бобчев се очертават няколко групи текстове, които имат известна връзка с литературата, разбираана като художество, повече или по-малко свързано и с фикцията – стихотворения, фейлетони и разкази. Към тях могат да бъдат прибавени и пътеписите. Творбите и от четирите групи принадлежат към популярните по това време жанрове, а и текстовете на Бобчев, без да се открояват, са напълно в духа на времето. Една част от тях излизат неподписани, за други, главно статии, е използван псевдонима Стойков, част от фейлетоните са подписани от Звездан.

Представянето на Бобчевите публикации в печата тук следва библиографията на М. Стоянов (Стоянов 1957: 20-24/Stoyanov 1957: 20-24) с някои уточнения и добавки от вестниците „Право“ и „Напредък“. Самият М. Стоянов има известни колебания около публикациите в „Ден“. Подробна библиография на С. С. Бобчев е публикувана в юбилейния сборник „Възхвала“ (1921), издаден в негова чест, но уточняването на предосвобожденските му публикации остава недокрай решена задача.

Първите оригинални художествени творби на Бобчев са **стихотворения**, повечето от тях, вероятно по-интересните, са хумористични. По правило те са неподписани и авторството им не може да се приеме за напълно установено. Поне в началото те излизат в „Читалище“, като първото разпознато като негово е „Цар Паун“ (Читалище, г. 2, 7, с. 321, 30 декември 1871). Следват „Каква е България“ (Читалище, г. 2, 1872, кн. 17) и хумористичните „Какъв е българинът“, „Каква е българката“ (Читалище, г. 2, 1872, кн. 19)². Към тях могат да се добавят „Работи и се надявай“ (Читалище, г. 5, 1875, кн. 1), „Песен на сиромашията“ (Читалище, г. 5, 1875, кн. 10), „Прилепа. Басня“ (Читалище, г. 5, 1875, кн. 11), „Защо ти е жално“ (Ден, г. 1, бр. 27, 11 авг. 1875), „Писмо“ (Ден, г. 1, бр. 29, 1 септември 1875), вероятно и други, както и хумористични стихове, вмъкнати в различни публицистични текстове. Като реплика към стихотворение, подписано от И. Х., излиза закачливото неподписано стихотворение „Кавалът ти, Баю Бате / Станал веч кюлюс-палас...“ (Напредък, г. 10, бр. 51, 19 юли 1875), за което може да се допусне, че е Бобчево.

Сред предполагаемите неотбелязани в библиографиите стихове на Бобчев са още „Ти имаш право, не съм писател...“ (Напредък, г. 10, бр. 52, 26 юли 1875), публикувано без подпис в края на рубриката „Разни новини“; подобни стихотворения, публикувани по същия начин, са „Не е лъжа, истина е“ (Напредък, г. 10, бр. 53, 2 август 1875; вж. и бр. 54, 9 август 1875), „Ти казваш, Бате, че време иде“ и „В своите чести таксити“ (Напредък, г. 10, бр. 54, 9 авг. 1875) и „Де е правото“ (Напредък, г. 10, бр. 57, 30 август 1875). В последното ясно е маркиран акростихът „Аз съм Балабанов, гръцко мекере“. За него се посочва, че е публикувано във „Век“ (бр. 27, 5 юли 1875). Любопитно е че практически едновременно Бобчев е сътрудник на издавания от М. Балабанов „Век“ и негов критик в „Напредък“.

² Двете са включени в съставената от К. Топалов антология „Българска възрожденска поезия“ (1980) заедно с „Нашият напредък“ (Ден, г. 1, 1875, бр. 26).

Един от малкото критици, които обръщат внимание на Бобчевите стихове в „Читалище“ е Ал. Теодоров-Балан, който иронично ги нарежда сред „ученическите упражнения в лириката“ (Теодоров 1900/Teodorov 1900).

* * *

Една група текстове на Бобчев могат да бъдат определени като ф е й л е т о н и. По правило те са помествани първоначално без заглавия и неподписани на последните страници на вестниците, безсюжетни са, визират конкретни лица и събития, но не ги назовават пряко, а и критиките им са по-меки, отколкото на Славейков, още по-малко – на Каравелов и Ботев.

След шеговитото неподписано „Второ писмо (полушарено)“, вероятно на Славейков, и статията „Очертание за шестгодишното състояние на едно училище“ (Право, г. VII, бр. 33-34, 23 – 30 октомври, 1872), без да има ясна връзка с нея, е поместен кратък текст „Друго“, подписан „Дядо ви кавалосвирец“. Псевдонимът, жанрът и шеговият тон на двата текста като че ли насочват към Славейков, но хуморът не е така остър, както е обикновено при него, така че може да се предположи авторство на Бобчев. При всички случаи и двамата имат вкус към този жанр. Славейков често се назовава „Гайдактор“ и използва някои други производни думи. След него Бобчев използва подобни заглавия и псевдоними, той избира смислово близката дума „кавал“, която употребява не като псевдоним, а в заглавия. Публикациите на двамата често стоят една до друга в „Напредък“ и други издания от 70-те години. По-младият Бобчев явно се учи от утвърдения поет и вестникар. По-късно, през румелийския период пътищата им се разделят, те са политически противници; още по-късно Бобчев пише с голямо уважение за Славейков в мемоарни и други публикации.

Като „беседа“ е определен шеговият неподписан текст „Към нашите модянки“ (Напредък, г. 9, бр. 9, 28 септември 1874). И той е близък до Славейковите (и не само негови) критици към увлеченията по модите, но също е по-мек, а, което е характерно за Бобчев, по-ерудитски, като в случая позоваванията са на църковни авторитети.

Представителна за фейлетоните на Бобчев е една, условно казано, поредица „Разговорките от Звездан“, която излиза в „Напредък“ (Напредък, г. 9, бр. 10, 11, 12, 14, 16, 26, 5 окт. 1874 - 25 януари 1875). Един подобен текст – „Кавалът (от Батя)“ излиза и във „Век“ (г. 1, 39, 41, 5 и 19 окт. 1874). В първата публикация, която е и номерирана – „I. На добър час“ (Напредък, г. 9, бр. 10, 5 окт. 1874), авторът приема ролята на защитник на житейските радости, и закачливо цитира Славейков, без да споменава името му:

Право е казал и нашият поет вече остарял и (да се не сърди за думата) *май-зад-рямал* поет: Не се кахъри/ защо ти са пари...

Стихотворението е публикувано преди двадесет години във „Веселушка“ (1854), междувременно дядо Славейков е станал на 47 години.

Втората разговорка на Звездан е онасловена „Проповед“ (бр. 11) и закачливо стилизира жанра, като търси диалог с читателите. Този стремеж продължава в следващите разговорки, в които се въвеждат извадки от „пощата“ на Звездан, в която има и „малко солчица и пиперец“. Закачките са с „Книговище“ на Ив. Богоров и с неназован поет. По-сериозни, но отново неназовани, са критиките към „Век“ и към „Миропомазаното чедо“ (бр. 16) (вероятно М. Балабанов), обвинен в демагогия. Продължават и ерудитските отпратки – споменават се Морфей, Харпократ, „аргусува далекогледност“, от Плутарх са взети историите за Атенодор и Август Кесар, и за живописеца Апелес.

Поредицата прекъсва, вероятно защото Бобчев вече публикува и подлистници в същите броеве. През следващите две години той се връща към фейлетоните с два новогодишни текста: „Кавалът от Батя. Сурвакане“ (Напредък, г. 9, бр. 26, 25 януари 1875) и „Добре дошла 1876 г.“ (Напредък, бр. 75, 3 ян. 1876), подписан с името му – С. С. Бобчев. Това като че ли е най-амбициозният му фейлетон, който започва така:

Срещу Сурваки е. Уморен от дневните си занимания аз съм са излегал на дебелия си одър и съм са впуснал в онези облаци от мечтания и размишления, на които никой геометър не може посочи линията на направления и никоя теория на вероятностите не може гуди пределът. Аз хвърчах мислено по разни страни в едно такова безконечно пространство, каквото, казват, било пространството на Вселената.

В някаква степен това начало напомня за началото на един класически за българската литература фейлетон:

Приятно нещо е да има човек топла соба, самун хляб, парче сланина и няколко глави праз лук, пък да легне и да мисли, или да спи и да сънува.

Бобчев вероятно е познавал появилия се година по-рано Ботев фейлетон „Политическа зима“ (Знаме, I, бр. 10 от 2 март 1875), двамата си разменят реплики в печата, но доколко близостта между двата текста е съзнателно търсен диалог е трудно да се определи. Във всеки случай при Ботев говорителят е по-скоро сиромаш (хъш), а при Бобчев е наблегнато върху неговото познаване на науките.

* * *

Когато „Право“ се насочва към жанра на пътеписа, най-разгърнат е неподписаният текст „Из пътните ми впечатления“ (Право, г. VIII, бр. 19, бр. 21, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31 - 20 юли – октомври 1873). Авторството на Бобчев, който е подписал последната част, се потвърждава и от неговата подписана статия „Българската взаимност“ (Право, г. VIII, бр. 28, 21 септ. 1873), в която той споменава едномесечното си пътуване из Македония, а то съвпада с пътеписа. По същото време излиза и неподписан пътепис от Виена, както и бележки на Бобчев за български места (Елена и др.). Следващият пътепис, излизал като подлистник, също е без посочен автор „Пътешественик за разни места разни неща“ (Право, г. VIII, бр. 34, 35, 38). Изявите на Бобчев в този жанр определено са подценени от изследователите.

* * *

С. С. Бобчев публикува редица авторски белетристични творби – разкази и един текст, който се приближава до повест, в началото неподписани. Те са изградени по устни предания от родния му еленски край и в най-общи линии са в духа на тогавашната белетристика. Може да се търси близост с Каравелов, но без неговите бунтовни внушения. Могат да се потърсят и известни аналогии с „Нещастна фамилия“ на Друмев в строежа на сюжета – загадки, прекъсване на сюжета в моменти на напрежение, реминисценции, но без характерните за „Нещастна фамилия“ сцени на жестокости и насилие. Когато публикуват първите си прозаични опити и двамата (Друмев и Бобчев) са по на деветнадесетина години, но разказите на Бобчев като че ли са по-умело изградени от „Нещастна фамилия“.

Възрожденските белетристи подчертават, че техните сюжети са взети от „истинния живот“ и това е заявено още в предговора на В. Друмев към второто издание на

„Нещастна фамилия“. Бобчев също подчертава, че неговите разкази са „из народний ни живот“. И това вероятно е вярно. В множество свои публикации той споделя, че е записвал предания и разкази на свои съграждани още през 1866-1868 г. (Бобчев 1938: 3/Bobchev 1938: 3), както и че разполага и публикува един „Еленски ръкопис“, намерен в къщата на учителя Никифор поп Константинов (Българска сбирка, г. VI, бр. 13-14 от 1-15 септ. 1899). Вероятно тези записки лягат в основата на неговите разкази.

Първата негова подобна творба е „У ж а с н а н о щ“ (Напредък, г. 9, бр. 15-17, 9 ноември 16 и 23 ноември 1874). Този неподписан „Разказ из народний ни живот“ следва поредицата „Разговорките от Звездан“ и излиза успоредно с тях. Повествованието връща читателите в кърджалийското време и представя Драган – благочестив и честен чорбаджия, чието семейство става жертва на насилие, точно защото той защитава бедните. Съдбата наказва пъдаря, който за пари помага на убийците на сина и снахата на дядо Драган, след това сам се издава, предаден е на властите, благородният дядо Драган му прощава, но съвестта му – не, и той се обесва.

С. С. Бобчев има подчертано положително отношение към чорбаджиите и го разгръща в множество текстове. В „Еленско през време на турското владичество“ (Бобчев 1938/Bobchev 1938) той въвежда няколко раздела – „Чорбаджийството въобще“, „Чорбаджилъкът като обществен и официален институт“, „Обвиненията против чорбаджиите“ и пр., които след това разгръща в историко-правния етюд „Чорбаджилъкът като обществено-служебен институт във време на османското владичество“ (с. 74) и т.н. В това отношение Бобчев негласно, но категорично, се разминава с Каравелов, въпреки че когато разглежда „Обвиненията против чорбаджиите“ (Бобчев 1938: 22 и 34/Bobchev 1938: 22 i 34) симптоматично не споменава името му.

Отношенията между Каравелов и Бобчев са доста оплетени. Както бе дума, Найденов обвинява Бобчев, че „кади много тамян на „Каравеловци“; когато Бобчев е следствен, сред компрометиращите го материали са няколко негови писма до Каравелов. Същевременно политическите идеи на двамата са доста различни, което не пречи след Освобождението Бобчев да е сред първите, които изтъкват значението на Каравелов като революционер и човек на перото и на няколко пъти публикува мемоарни и други текстове за него, като в един от тях (Бобчев 1881/Bobchev 1881), според Д. Томова „за първи път се обръща внимание и се посочва значението на големия български революционер и публицист“ (Томова 1999: 15/Томова 1999: 15). И наистина Бобчев изпреварва с няколко години З. Стоянов, който целенасочено започва да гради култа към Каравелов, с „Чърти от живота и писателската деятелност на Любен С. Каравелов“ (1885).

Непосредствено след „Ужасна нощ“ започва да излиза „П о п Ш е й т а н“ (Напредък, г. 9, бр. 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27; 30 ноември 1874 – 1 февруари 1875), сравнително дълъг подлистник, който може да бъде определен и като повест. И тук в центъра е един благочестив и мъдър човек от народа – поп Петко, който е сравнително имотен и се радва на заслужен авторитет в селото. Тук хронологическото ситуиране на сюжета – отново кърджалийските времена – е по-конкретно, въведени са и някои характерни исторически детайли. Става дума за фанариотите и за патриарх Самуил, който затрил „Охридската ни независима архиепископия“ (1767), за „Великий султан Махмуд [управлявал 1730-1754] [който] се не забави да обезсмърти името си с поразяването на първите и държавни, и народни зарази...“ и т.н.

Като прилежен ученик Петко решава да препише „Старобългарската история“, а по-късно урежда „такваз една школа, която може да се рече, бе семето на бъдещата Еленска *даскалоливница*“, в която подтиква учениците и те да препишат „Старобългарската история“ (Ив. Момчилов открива даскалоливницата през 1843 г.). Очевидно е, че се има предвид Паисиевата история, която има ранен препис от еленския книжовник

поп Дойно Граматик, но събитията в разказа не следват дословно известното за този препис и за автора му. Неговият препис е направен в Котел от Втория Софрониев препис през 1784 г.

Историята на „поп Петко Шейтана, живял преди около 250 години“, „родоначалник на фамилията Кисйови“ (sic) присъства в сбит вид и без посочване на източника у Марко Дичев (Дичев 1931: 58/Dichev 1931: 58). Бобчев също споменава сюжета на различни места, като посочва като източник „Пътувания по България“ (български превод 1888) на К. Иречек. Но описаните в нея пътувания са осъществени през 80-те години, много по-след публикуването на „Поп Шейтан“. Разминаването с известната фактическа основа и съзнателното нарушаване на фабулната хронология говори за това как Бобчев си представя литературата. Тя трябва да е вярна на живота в голямото, но може да променя и размества събитията, за да привлече вниманието на читателите.

Неподписаната „приказка“ М а щ и х а т а. (Ден, г. 1, бр. 3, 4, 6, 8, 26 февр. - 2 април 1875) сигурно също стъпва на достоверна история, но може да се разглежда и като вариант на традиционния фолклорен мотив за злата мащеха, която мрази завареничето Милко и се опитва да му навреди. За тази цел тя поврежда рибарската лодка на бащата, но вместо Милко загива нейният разглезен син. Финалът е мрачен – Милко бяга в Русия, а баща му и мащехата умират от скръб.

Подлистникът „Д я д о С т о я н“ от С. С. Бобчев (Напредък, г. 10, бр. 68, 69, 70, 22 ноември 1875), подписан „от С. С. Бобчев“, представлява спомен на автора за две негови срещи с мъдър старец (40-45 годишен). Тук всичко е конкретно назовано – селото е Йовковци, годината е 1873. Преди време Антим, тогава Видински, е пренощувал при дядо Стоян, благословил го е, и сега той разпитва за новоизбрания екзарх, като моли разказвача (наричан от него Савов) да му предаде, това, което е искал да му каже преди: „Дядо Екзарх! не забравяй народа!“ Тези думи, изречени неколкократно и напълно добронамерено, вероятно трябва да се разчитат в конкретния контекст на ноември 1875 г., а умело написаният текст едва ли има някакви по-високи литературни амбиции.

„Д а м я н О б е с н и к ъ т (разказ на една бабичка). От С. С. Бобчев“ (Напредък, г. 10, бр. 71, 72, 73, 74, 6 – 27 дек. 1875) следва непосредствено „Дядо Стоян“. Разказът има далечна прилика с Каравеловото „Маминото детенце“ (Знание, г. 1, 15 юни – 15 септември 1875), публикувано само няколко месеца по-рано. И двете творби са изградени около зле възпитан син, който върши различни неприемливи дела, а накрая дори убива добрата си съпруга, за която родителите му са го оженили, за да го вкарат в пътя. И в двата разказа героят заминава за чужбина: „Тези днене се слуша, че той бил забегнал в Бесарабията и сега бил кръчмарин в Болград.“

Подобно на други разкази и повести на Каравелов, и Бобчев въвежда разказвачка, която предава събитията, а и ги коментира. И двамата често въвеждат в повествованието „общественото мнение“, като Каравелов, за разлика от Бобчев, по правило е ироничен, дори саркастичен.

По-късно, когато за първи път емигрира в Русия, Бобчев публикува на руски още два разказа „Бабушка Рада“ и „Девичая скала“ (Русский вестник, № 1, 1879; № 7, 1880), първият след това излиза и на български като „Баба Рада“ (Наука, 1881), като прототип на героинята е баба Тонка. По думите на Ал. Йорданов, това е „неумело подражание на Каравеловия белетристичен стил“ (Йорданов 1985: 220/Yordanov 1985: 220). Близостта с Каравелов тук може да се потърси и в желанието да се спечели руската публика за каузата на българите.

Сюжетите на няколкото разказа на Бобчев са изненадващо разнообразни и до голяма степен покриват спектъра на повествованията от това време – кърджалийските злодеяния, борбите за социална справедливост (при Бобчев те са представени в един

по-специфичен вариант), близки до фолклора сюжети, лични спомени, а и борбите за национална свобода („Баба Рада“). Всички разкази на Бобчев се връщат назад във времето, завършват със смърт или други мрачни събития. Миналото не е идеализирано, но като че ли все пак е по-добро от сегашното. Поне в Елена старите чорбаджии изедници са изчезнали, но е настъпила анархия, виждана като нещо още по-лошо („Поп Шейтан“). По-късно подобни конфликти между поколенията в родното градче намират отзвук и в творчеството на друг еленчанин – Петко Ю. Тодоров.

Бобчев има интерес към народните обичаи, но, за разлика от Каравелов и Блъсков, не ги описва детайлно, а по-скоро ги маркира. Например: „Нашите селянки имат особита дарба да пеянието.“ При това и те са на път да се изгубят. За сватбата на Петко в „Поп Шейтан“ авторът пояснява:

Разбира се, че сватбата стана с всичкия народен церемониал, който е спазен и до днес в еленските колиби. Казвам в еленските колиби, защото в градеца Елена вече сватбите стават *алафранка*.

* * *

В средата на 70-те години, успоредно с белетристичните си опити, Ст. Бобчев публикува няколко нови превода. Творбите, към които се насочва сега, представят на българската публика сериозни и по-нови френски писатели, наистина не с най-представителните им произведения. Разликата с първия му литературен превод – „Наводнение на Дунав“ (1871) – е значителна. В сп. „Читалище“ излиза неподписан превод на романа „Павлина“ от Александър Дюма-баща (Читалище, 5, 1875, № 3-12, 15 февр. – 30 юни 1875), за който се знае, че е дело на Ст. Бобчев. Романът остава недовършен. Обяснението може да се потърси на последната страница на книжка 13 на списанието, където е поместено обръщение към Настоятелството на Българското читалище „Към читателите“. В него се съобщава:

...започвайки от тринадесетий брой „Читалището“ променя редакцията си, понеже досегашният му редактор се вижда неулеснен от обстоятелствата си да жертвува изискуемите грижи.

След няколко броя новият редактор Богдан Горанов се опитва да продължи издаването на „Павлина“, като в текста е посочено „Превожда от френски Б. Г.“ (Читалище, 5, 1875, № 16) И този опит остава недовършен, а езикът на продължението недвусмислено издава друг преводачески почерк. Съвсем различна е транскрипцията, променят се дори имената на основните персонажи – така например конт Хорас става граф Хораций и т.н.

„Павлина“ е творба, позната на изследвачите на възрожденската литература, но те не са я разглеждали специално. Точното заглавие на оригинала е „Граф Орас. Павлина“ (Le comte Horace. Pauline VII). Романът е публикуван през 1837 г., а по-късно е драматизиран и поставен на сцената на Theatre Historique подобно на много други белетристични произведения на плодовития автор. Според някои изследователи сюжетът отвежда към „Монахът“ на Матю Грегори Луис – една класическа за така наречения готически роман творба. (Вж. Минкова 1991/Minkova 1991)

„Граф Орас“ е един от ранните романи на Дюма, останали в сянката на знаменитите му по-късни произведения. Тук, както и в другите му творби от онова време, увлекателният сюжет все още не доминира така категорично над типичните за високия романтизъм идеи и мотиви. Героят, дал името на романа, е подчертано байроновски тип и това открито е заявено чрез множество препратки в текста; той е противоречив, драматичен, загадъчен, обгърнат от плаща на мировата скръб. Типично романтична е и поведователната структура, която смело се отказва от хронологическата последовател-

ност и свободно се връща към различни епизоди от миналото, които постепенно хвърлят светлина върху необикновената, дори демонична любов на Орас и невинната Полин. Частичното публикуване на романа на български език, прекъснато по нелитературни обстоятелства, лишава читателя от окончателното разгадаване на загадката, а и сякаш насочва към едно по-сентиментално възприемане на творбата, което не е чуждо на духа на Българското възраждане. Но причината едва ли е у Бобчев, едва ли може да се твърди, че той съзнателно адаптира романа. Напротив, българският преводач доста точно и без сериозни съкращения превежда творбата на Дюма и съумява да потопи читателите в автентичната ѝ атмосфера.

На следващата година Бобчев превежда „Самодивата или австрийците във Венеция“ от Жорж Санд (Напредък, г. 10, бр. 87-91, 27 март – 24 апр. 1876). Това е повестта „Л'Орко“ – заглавието идва от италианската дума за чудовище, „човекоядец“ (Минкова 1987/Minkova 1987). И този превод остава недовършен, тъй като в навечерието на Априлското въстание преводачът е принуден да емигрира. Романтическата творба, изпълнена със загадъчна атмосфера и свободололюбиви пориви, е преведена много добре от Ст. Бобчев, който тук съумява да предаде настроението и стила на произведението, въпреки известни съкращения, които всъщност облекчават възприемането на творбата от българската публика.

Предполага се, че Бобчев е превел от френски и разказа „Дуелът. Руска нувела от княз Олевски“ (Читалище, 5, 1875, № 2, 15 януари 1875). Предполагам автор е княз Владимир Одоевски (1804-1869).

Бобчев се залавя за многобройни начинания и се стреми да ги довежда докрай и да ги представи на публиката. Той завършва няколко превода, които обаче не достигат до читателите, като причината едва ли е при него. През 1874 г. печатарското дружество „Промисление“ му възлага превода на „Жана д'Арк“ от Франсоа Мезерой (1610-1683) и на 7 март следващата година преводът е готов за обнародване (НБИВ, ф. 3 (Й. Груев), а. е. 942, л. 85.), по-късно е закупена и хартия за планираното издание. Бобчев е помолен да побърза да препише на чисто текста, „за да се прегледа от цензурата и да се тури под печат“. Но по неясни причини книгата не достига до читателите.

През 1875 г. Бобчев огласява намерението си да издаде в свой превод „Ловци на растения“ от Майн Рид (1818-1883), за което се знае от известие в сп. „Знание“ (Знание, 1, 1875, № 3), от „рекомендацията“ на Хр. Ботев във в. „Знаме“ (Знаме, 1, № 9, 16 февр. 1875) и от разгърнатото съобщение във в. „Ден“ (Ден, 1, № 3, 26 февр. 1875), свързани с дружество „Промисление“, което трябва да публикува книгата. Сметките на дружеството свидетелстват, че за издаването са изразходвани средства, то набира и спомоществователи (Тилева 1985: 168/Tilleva 1985: 168), но по неясни причини книгата остава непубликувана.

По същото време Бобчев подготвя и други познавателни книги, които не виждат бял свят – „разкази за земния живот“ и „Разкази за човешкия живот“ от Александър Иванов, руски писател, преведан и от Л. Каравелов³. От съобщения в печата или от протоколите на „Промисление“ се знае още за Бобчеви преводи на „Природна история“ от А. дьо Катърфаж, „Игиена или наука за здравето, тоже общодостъпно написана и изгодно като за прочит, тъй и в преподаване в училищата“, „Естествена история“ и руска „Всеобща история“.

Най-известният нереализиран Бобчев превод е, разбира се, „В навечерието“ на Ив. Тургенев. Българският книжовник дори се среща със знаменития руски писател, по-

³ Иванов, Ал. Разкази за небето и земята. Прев. от руски Л. Каравелов. Букурещ, 1871, 79 с.

лучава разрешението му (прецедент за епохата), но други задачи, а и историческите събития погрещават да се осъществи този замисъл. (Вж. Велчев 1972/Velchev 1972)

Без да се омаловажават усилията на преводачите от предишните поколения – от Софроний Врачански до П. Р. Славейков – Ст. С. Бобчев, наред с Никола Михайловски и някои други книжовници, се очертава като представителна фигура сред преводачите от 70-те години на XIX век, които налагат нови критерии и ново разбиране за литературата, нов подход към произведенията на чуждата словесност. Този нов подход се разгръща по-пълно в десетилетията след Освобождението, когато самият Бобчев се оттегля от полето на превода и се насочва към други интелектуални занимания. Но през няколкото години, които посвещава и на превода, той е един от книжовниците, които спомагат за отварянето на българската култура към европейската. Литературната му дейност, която като цяло се характеризира с толерантност и въздържане от жестове на критически максимализъм, не е подчинена на по-късните му русофилски и славянофилски пристрастия. Нещо повече, като преводач на художествена проза Бобчев проявява несъмнени предпочитания към значими френски автори.

* * *

Младият Бобчев е интересен книжовник, неговите работи от цариградския период, от една страна, издават сериозна за възрастта му ерудиция, а, от друга, са близки, поне по жанрове, до това, което по същото време публикуват П. Р. Славейков и Л. Каравелов. Белетристичните опити на Бобчев са по-близки до първия му литературен превод (Кр. Шмид), отколкото до работените само няколко години по-късно негови преводи на по-нови автори (Дюма, Ж. Санд, Тургенев), което може да се мисли и в контекста на съвременната му българска книжнина, която вероятно трябва да премине през известно развитие, за да стигне до по-високите образци на европейската литература от XIX в.

Книжовната дейност на Бобчев от 70-те години може да се разглежда и от друг ъгъл. Амбицията му за творческа изява е съчетана и с финансов интерес, за който споменава Ив. Найденов. А и насочването към белетристиката (още повече – към поезията), може би не е толкова трайно, бързо се стопява по време на следването му в Московския университет и навлизането му в обществения живот в Източна Румелия и нова България. Тогава се ражда и маститият учен и политик, радвал се на висок социален статус, но и на критики от страна на новите фигури в литературния живот и специално на кръга около списание „Мисъл“. Не особено симпатичният образ на късния Бобчев в очите на част от съвременниците му, а и на част от по-късните изследователи на литературата, включително и в моите, не трябва да води до игнориране на ранните му литературни опити. При това случаят не е единичен, има и други млади през 70-те години на XIX в. литератори (М. Маджаров, Ив. Е. Гешов), които по-късно се насочват към други сфери на изява, към които литературната история проявява твърде слаб интерес.

ЛИТЕРАТУРА

НБИВ, ф. 3 (Й. Груев), а. е. 942. (NBIV, f. 3 (Y. Gruev), a.e. 942)

Александрова 2018: Александрова, Н. Еничарите. Преплетени истории в османския контекст на XIX век. София: Изток-Запад (Alexandrova 2018: Alexandrova, N. Enicharite. Prepleteni istorii v osmanskia kontekst na XIX vek. Sofia: Iztok-Zapad).

- Аретов 1990: *Аретов, Н.* Преводната белетристика от първата половина на XIX в. Развитие, връзки оригиналната книжнина, проблеми на рецепцията. София: УИ Климент Охридски (Aretov 1990: *Aretov, N.* Prevodnata beletristika ot parvata polovina na XIX v. Razvitie, vrazki s originalnata knizhnina, problem na retseptsiata. Sofia: UI "Kliment Ohridski").
- Аретов 2019: *Аретов, Н.* Иван Найденов: За право и напредък. Мемоари. Писма. София: Кралица Маб, ISBN 978-954-533-178-7 (Aretov 2019: *Aretov, N.* Ivan Naydenov: Za parvo i napredak. Memoari. Pisma. Sofia: Kralitsa Mab, ISBN 978-954-533-178-7).
- Аретов 1999: *Аретов, Н.* Между „научнопоучителното“ и „забавното“. Преводачът Ст. С. Бобчев. – В: Стефан Савов Бобчев (1853-1940) Живот и дейност. Юбилеен сборник. София: НБКМ (Aretov 1999: *Aretov, N.* Mezdu "nauchnopouchitelното" i "zabavното". Prevodachat St. S. Bobchev. – V: Stefan Savov Bobchev (1853-1940) Zhivot i deynost. Yubileen sbornik. Sofia: NBKM).
- Бобчев 1881: *Бобчев, Ст. С. Л.* Каравелов. Неговият живот и деятелност. – Наука, 1881, кн. 1 и 2 (Bobchev 1881: *Bobchev, St. S. L.* Karavelov. Negoviyt zhivot i deyatelnost. – Nauka, 1881, kn. 1 i 2).
- Бобчев 1894: *Бобчев, Ст. С.* Политическите ни прегрешения и програмата на нашата партия. Пловдив (Bobchev 1894: *Bobchev, St. S.* Politicheskite ni pregrashenia i programata na nashata partia. Plovdiv).
- Бобчев 1894: *Бобчев, Ст. С.* Цариградски спомени. – Българска сбирка, г. 1, 1894, № 1, 2 и 3 (Bobchev 1894: *Bobchev, St. S.* Tsarigradski spomeni. – Balgarska sbirka, g. 1, 1894, № 1, 2 i 3).
- Бобчев 1899: *Бобчев, Ст. С.* Един Еленски летопис за размирното турско време. – Българска сбирка, г. 6, 1899, № 13-14, с. 602-614 (Bobchev 1899: *Bobchev, St. S.* Edin Elenski letopis za razmirnoto tursko vreme. – Balgarska sbirka, g. 6, 1899, № 13-14, с. 602-614).
- Бобчев 1905: *Бобчев, Ст. С.* „Защо турската полиция закла два листа от една моя книга преди 30 години. Из цариградските ми спомени“. – Българска сбирка, 2, 1905, № 1 (Bobchev 1905: *Bobchev, St. S.* "Zashto turskata policia zakla dva lista ot edna moya kniga predi 30 godini. Iz tsarigradskite mi spomeni". – Balgarska sbirka, 2, 1905, № 1).
- Бобчев 1921: *Бобчев, Ст. С.* Преди петдесет години. – В: Юбилейна книга в чест на Стефан С. Бобчев. По случай 50-годишнината от обществено-публицистичната му и книжовно-научна дейност. 1871-1921. София (Bobchev 1921: *Bobchev, St. S.* Predi petdeset godini. – V: Yubileyna kniga v chest na St. S. Bobchev. Po sluchay 50-godishninata ot obshtestveno-publicistichnata mu i knizhovno-nauchna deynost. 1871-1921. Sofia).
- Бобчев 1938: *Бобчев, Ст. С.* Еленско през време на турското владичество. – В: Еленски сборник, Т. 2, Издава Еленското просветително и благотворително дружество в София (Bobchev 1938: *Bobchev, St. S.* Elensko prez vreme na turskoto vladichestvo. – V: Elenski sbornik, T. 2, Izdava Elenskoto prosvetitelno i blagotvoritelno druzhestvo v Sofia).
- Българска: Българска възрожденска поезия. Съст. К. Топалов. София: Български писател, 1980 (Balgarska vazrozhdenska poezia. Sast. K. Topalov. Sofia: Balgarski pisatel, 1980).
- Велчев 1972: *Велчев, В.* Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX и XX в. София: Наука и изкуство (Velchev 1972: *Velchev, V.* Balgaro-ruski literaturni vzaimootnoshenia prez XIX i XX v. Sofia: Nauka i izkustvo).

- Говедаров 1921: *Говедаров*, Ив. Стефан С. Бобчев студент в медицинската школа в Цариград. Спомени. – Във: Възхвала. Сборник в чест на Стефан С. Бобчев. (1871-1921). Под ред. на Хр. Цанков. София: [1921], с. 60-68 (Govedarov 1921: *Govedarov*, Iv. Stefan S. Bobchev student v meditsinskata shkola v Carigrad. Spomeni. – V: Vazhvala. Sbornik v chest na Stefan S. Bobchev (1871-1921). Pod red. na Hr. Sankov. Sofia: [1921], s. 60-68).
- Дичев 1931: *Дичев*, М. Градиво за историята на град Елена. – Еленски сборник, Т. 1, Издава Еленското просветително и благотворително дружество в София. (Dichev 1931: *Dichev*, M. Gradivo za istoriata na grad Elena. – Elenski sbornik, T. 1, Izdava Elenskoto prosvetitelno i blagotvoritelno druzhestvo v Sofia).
- Йорданов 1985: *Йорданов*, Ал. Наука (1881-1884). – В: Периодика и литература, Т. 1, София: БАН, с. 192-230. (Yordanov 1985: *Yordanov*, Al. Nauka (1881-1884) – V: Periodika i literature, T. 1, Sofia, BAN, s. 192-230.).
- Минкова 1987: *Минкова*, Л. Реално и нереално присъствие. Жорж Санд в преводната литература на Българското възраждане. – Литературна мисъл, XXXI, 1987, № 10 (Minkova 1987: *Minkova*, L. Realno i nerealno prisastvie. Zhorzh Sand v prevodnata literatura na Balgarskoto vazrazhdane. – Literaturna misal, XXXI, 1987, № 10).
- Минкова 1991: *Минкова*, Л. Този толкова желан, толкова опасен роман. Популярните романи в преводната литература на Българското възраждане. – Литературна мисъл, XXXIII, 1991, № 10. (Minkova 1991: *Minkova*, L. Tozi tolkova zhelan, tolkova opasen roman. Populiarnite romani v prevodnata literatura na Balgarskoto vazrazhdane. – Literaturna misal. XXXIII, 1991, № 10).
- Първанов 2014: *Първанов*, П. Стефан Савов Бобчев и възрожденската публицистика. – В: Медиите между мисията и бизнеса. София: УНСС (Parvanov 2014: *Parvanov*, P. Stefan Savov Bobchev i vazrozhdenskata publitsistika. – V: Mediite mezdu misiata i biznesa. Sofia: UNSS).
- Стоянов 1957: *Стоянов*, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар. Т. 1, София: НБКМ (Stoyanov 1957: *Stoyanov*, M. Balgarska vazrozhdenska knizhnina. Analitichen repertoar. T. 1, Sofia: NBKM).
- Теодоров 1900: *Теодоров*, Ал. Нашата книжевност. – Периодическо списание, г. 12, 1900, кн. 61 (Teodorov 1900: *Teodorov*, Al. Nashata knizhevnost. – Periodicheskoto spisanie, g. 12, 1900, kn. 61).
- Тилева 1985: *Тилева*, В. Българското печатарско дружество „Промишление“ в Цариград 1870-1885. София: НБКМ (Tileva 1985: *Tileva*, V. Balgarskoto pechatarsko druzhestvo “Promishlenie” v Tsarigrad 1870-1885. Sofia: NBKM).
- Томова 1999: *Томова*, Д. Стефан Савов Бобчев – живот и дело. -В: Стефан Савов Бобчев (1853-1940). Живот и дейност. София: НБКМ, ISBN 954-523-050-9 (Tomova 1999: *Tomova*, D. Stefan Savov Bobchev – zhivot i delo. -V: Stefan Savov Bobchev (1853-1940) Zhivot i deynost. Sofia: NBKM, ISBN 954-523-050-9).